

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/40/25-30>

Aygün Əhmədova
Gəncə Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
aygun.medetqizi@mail.ru

Mollanəsrəddinçi şair Mirzə Məhəmməd Axundov

Xülasə

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ictimai, mədəni, ədəbi-bədii mənzərəsinin daha dərinə və əhatəli şəkildə mənimsənilərək dərk edilməsi naminə Mirzə Məhəmməd Axundovun həyat, fəaliyyət və ədəbi-bədii yaradıcılıq yolunun hərtərəfli araşdırılması məsələsi milli ədəbiyyat-şünaslığın qarşısında aktual vəzifələrdən biri kimi durmaqdadır.

Mirzə Məhəmməd Axundovun məqalə və felyetonlarında, folklor topluslarında olduğu kimi, şeirlərində də dövrün mühüm aktual problemləri qaldırılmışdır. Burada siyasi-ideoloji təxribatlar, erməni fitnəsi, onların törətdikləri qırğınlar, maarif, məktəb, təlim və tərbiyə məsələləri fəal vətəndaş, ziyalı təəssübkeşliyi ilə işıqlandırılmışdır.

Araşdırmalardan məlum olur ki, elmi ədəbiyyatda da göstəriləyi kimi, Mirzə Məhəmməd Axundovun qızgın ictimai-mədəni və ədəbi fəaliyyəti haqqında hələ XX əsrin əvvəllərindən dövrün ayrı-ayrı mətbu orqanlarında, ədibin öz kitablarının üz qabıqlarında və s. onun hər hansı mədəni tədbirdə iştirakı, orijinal və tərcümə əsərlərinin çapa hazır olması və ya çapdan çıxması haqqında müəyyən məlumatlar verilmişdir. Həmin məlumatlar Mirzə Məhəmmədin ictimai-mədəni və ədəbi fəaliyyətinin öz sağlığında da ictimaiyyətin daim diqqət mərkəzində olması haqqında təəssürat yaradır.

Açar sözlər: şair, milli, mətbuat, cəmiyyət, şeir, müəllif, qəzet

Aygun Ahmadova
Ganja State University
Doctor of Philosophy in Philology
aygun.medetqizi@mail.ru

Mollanəsrəddinist Poet Mirza Mahammad Akhundov

Abstract

In order to gain a deeper and comprehensive understanding of the social, cultural, literary and artistic landscape of Azerbaijan at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, Mirza Muhammad Akhundov's issue of a comprehensive investigation of the life, activity and literary and artistic creative path is one of the urgent tasks before the national literary studies.

In Mirza Mahammad Akhundov's articles and feuilletons, folklore collections, as well as in his poems, important topical issues of the time were raised. Here, political-ideological provocations, Armenian sedition, massacres caused by them, education, school, training and upbringing issues were illuminated with the fanaticism of an active citizen and intellectual.

It is known from the researches that, as shown in the scientific literature, Mirza Muhammad Akhundov's active social, cultural and literary activities were reported from the beginning of the 20th century in different periodicals, on the covers of the writer's own books, etc. certain information is given about his participation in any cultural event, original and translated works being ready for publication or out of print. These data create the impression that Mirza Muhammad's social, cultural and literary activities were always in the center of attention of the public even during his lifetime.

Keywords: poet, national, press, society, poetry, author, newspaper

Giriş

Mirzə Məhəmməd Axundov həm də şair kimi tanınır. Onun şeirləri həm məzmun və formasına, həm də ideya-bədii xüsusiyyətlərinə görə rəngarəngdir. Yəni burada ölkədə baş verən yeniliklər-milləti mətbuatın inkişafı, yeni tipli məktəblərin açılması, gənc nəslin elm və təhsilə meyli, eyni zamanda cəmiyyətdə hələ də qalan laqeydlilik, ətalət, milli mənəvi dəyərlərimizə və tarixi şəxsiyyətlərimizə bəslənən etinasızlıq, köhnə fikirlərin qüvvələrinin hələ də qüvvətli olub yeniliyə qarşı maneə törətmələri, açıq problemi və s. məsələlər Mirzə Məhəmməd şeirlərində öz əksini tapmışdır. Bu şeirlər həm klassik üslubda, həm də yeni poetik formada – “Molla Nəsrəddin” jurnalının poeziya məktəbinə uyğun forma və məzmunudur. Məsələn, şairin “Qəzet” şeiri müxəmməs formasındadır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qəzet” şeiri M. M. Axundovun sağlığında çap edilməmişdir. Onun əlyazmasını Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun elmi əməkdaşı, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəlalə Ana Hümətli “AMEA Əlyazmalar İnstitutunun arxivində mühafizə edilən əlyazma materiallarını araşdırarkən əldə etmiş” və onu institutun elmi əməkdaşı, şərqsünas Hacı Mustafa Mail oğlunun ərəb əlifbasından çevirməsi ilə 21 iyul 2005-ci il tarixli “Azadlıq” qəzetində dərc etdirmişdir. Şeirdə qəzetin əhəmiyyəti elmə bərabər tutulur, o, xalqı hər işdən agah edən, düz yola yönəldən, onu işıqlı gələcəyə aparacaq bir nemət kimi təqdim və tərif edir. Şeir əvvəlcə belə bir təqdimatla başlayır:

Elmə nisbət, tərbiyətbəxşeyi-aləmdir qəzet.
Məclis ara olmağıyla müsəlləmdir qəzet.
Sübhi misli-miraət- Skəndər- sağəri-cəmdir qəzet
Aləmin könlündəki əsrarə mərhəmdir qəzet
Xatiri şad etməyə hər dəm müsəmməmdir qəzet (Axundov, 2005).

Göründüyü kimi, müəllif qəzetin məziyyətləri sırasına onun cəmiyyətdə tərbiyəvi təsirə malik olması, yəni “tərbiyətbəxşi-aləm olması hər şeydən, hər bir sirdən xəbər verməsi, insanların ürəyindən xəbər verməsini, yəni “aləmin könlündəki əsrarə mərhəm” olması, ayrı-ayrı adamların ruhunu oxşayıb, xatirini xoş etməsi, daha doğrusu, bu cür işlərə daima hazır olması və s. bu cür keyfiyyətləri aid edirdi. O bildirirdi ki, bütün bu əlamətləri ilə qəzet insanlara inkişafın, tərəqqi və elmin, insanlığın, birlik və ədalətin yollarını nişan verir:

Göstərir yol daimül-övqat insaniyyəyə,
Dəvət eylər elmə, xoş əxlaqə ürfaniyyəyə,
Zərbə endirməkdədir məbnayi-şeytaniyyəyə,
Səvməz insan qeyd olunsun həbli-heyvaniyyəyə
Məqsədinə istiqamət ilə möhkəmdir qəzet.

M. M. Axundov qəzetin cəmiyyət üçün əhəmiyyətindən danışarkən bildirir ki, o, yəni qəzet adamlara insanlığın, əxlaq və ürfanlığın yolunu göstərir. Bununla da onu şeytan əməlinə uymaqdan qoruyur. O, insanlıqla heyvanlığın, qanmazlığın bir araya gəlməsi ilə heç cürə barışa bilmir. Həm də bütün bu məziyyət və məqsəddən, amalından dönmək barədə heç fikirləşməmiş, yəni “məqsədinə istiqamət ilə möhkəmdir qəzet”. O çalışır ki, insanlar təklikdən, yalnız özünü düşünməkdən ictimailiyə, birliyə meyilli olsunlar. Qəzet insanlara kin və ədavətin hər iki tərəf üçün ziyanlı olduğunu, qarşılıqlı mehribanlıqın, anlaşmanın isə mənfəət gətirdiyini göstərir.

Şairə görə, qəzet bütövlükdə mətbuat öz yazıları, həmin yazılarda irəli sürülüb işıqlandırılan fikirlərlə insanların məlumatlarını artırır, biliklərini genişləndirir, gördükləri işlərdə onlara düz və səmərəli yol göstərir. O, bütün gücünü, qüvvətini dağılmış, pozulmuş işlərin sahmana salınmasına, adamların başladıkları xeyirli işlərin başa çatdırılmasında əzmkar olmalarına kömək edir. Bu cəhətdən sadıq dost kimidir.

Qəzetin cəmiyyətdə, insanlara etdiyi bütün kömək onların istiqalalarının, gələcək həyatlarının işıqlı, güzəranlarının firavan keçmələrinə yönəlmişdir. Bütün bunlar isə onun səhifələrindəki materiallarda aydın görünür.

Mirzə Məhəmməd göstərir ki, qəzetin səhifəsi sanki indinin, keçmişin və gələcəyin aynasıdır. Bu aynada bəşər övladının bütün əməlləri, arzu və istəkləri, gün-güzəranı, o cümlədən kasıbın çəkdiyi əziyyətlər, məhrumiyyətlər, mülkədarların öz iddialarında əvvəlki kimi qaldıqlarını, rəhmsizliklərini əks etdirir. Bir sözlə, hansı ictimai və ya hökumət gücü olur-olsun, mətbuata fərq etməz, o həmin güclərin hamısının öhdəsindən gəlməyə, onları xar etməyə qadirdir. Çünki qəzet “rübi məskunun bütün gizlinlərini izhar edər”, öz materiallarında yaxşı haqda yaxşı, yaman haqda onun özünə və əməllərinə uyğun olaraq, yaman xəbar edər”. Qəzetin gözündən heç bir cəhət, heç bir gizlin yayınmadığı kimi, o, ariflərlə də arifanə davranır. Daha doğrusu, “adili təsbihi-arifdun xoşrəftar edər”. Bütün bunlar isə qəzetin “hüsni-xülqə rəhnuma elmilə həmdəm” olması ilə əlaqədardır. Qəzetin həyatda haqqın, ədalətin, firavanlığın, dinclik və bolluğun tərəfdarı, bütün həyati nemətlərin ümumən bəşər övladına, onun təminatına yönəldilməsi tərəfdarı olması onun fəaliyyətinin mahiyyətini müəyyənləşdirir. O, həyatda heç bir nizam-intizamın pozulmasını, birinin digərinə ziyan vurmasını və bu cür hallarla digərlərinin barışmasını, cahilliyin hökmranlığını istəmir.

Qəzetin – mətbuatın əsas məqsədi cəmiyyətin sağlam ruhda olması, birinin digərinə əl tutmağa çalışması üstə köklənməlidir. O, xalqı elmə, irfana dəvət etməklə cəhalətin, kin və ədavətin aradan qaldırılmasına cəhd edir. Onun nur saçan ziyası aləmə xoşbəxt gələcəyin işıqlı yollarını göstərir.

Tədqiqat

Mirzə Məhəmməd qəzetə, ümumən mətbuata yüksək qiymət vermişdir. Onun fikrincə, qəzet haqqın, ədalətin, xoşbəxtliyin, insanlığın, elm və tərəqqinin carçısı, cəhalətin, kin və ədavətin, geriliyin, zülm və haqsızlığın düşmənidir. Şair inanırdı ki, milli mətbuatın inkişafı cəmiyyətin bütün zümrələrinin şüurunda bir tərpnəşə, inkişafa səbəb olacaq. Müşahidə etdiyi bu cür əlamətləri “oyandı” rədifli “Nəzm” başlıqlı satirasında belə təsvir etmişdir:

...Hər həftə yazırsan ki, müsəlmanlar oyanmaz,
Hürriyyəti qanmaz.
Həqdir sözün, amma bu müsəlmanlar inanmaz,
Heç kəs bunu danmaz.
İndi görəsən arifü-danalar oyandı,
Binalar oyandı (Mirəhmədov, 1988, s. 302-303).

M. M. Axundov Molla Nəsrəddinə müraciətlə bildirir ki, hər gün sən müsəlmanın bu ətalət və qəflət yuxusundan oyana bilmədiyindən yazırsan. Bunlar doğrudur. Ancaq bu sözlərə müsəlmanlar heç cürə inana bilməz. Çünki onlar çoxdan oyanmışlar. Sonra müəllif islam aləmindəki oyanmanın, zirəkliyin nədən ibarət olduğu barədə bir-bir məlumat verir. Şeirinin sonrakı bəndinin hər birində həmin oyanıqlığın ayrı-ayrı lövhələri və xarakteri təsvir edilir.

Qafqazda soyğunçuluq, qaçaqlıq, haqsızlıq edənələr divan-dərə ilə şərikli fəaliyyət göstərirlər. “Molla” yəni “Molla Nəsrəddin”ə bildirir ki, onlara öyüd-nəsihət təsir etmir. Odur ki bu işlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, onlardan çox yazmaq gərəkdir. Bu soyğunçulara edibən nəsihət, deyilən söz sanki daşa, divara dəyib geri qayıdır. Bunların yolgöstərənləri isə fırıldaqçı mollalarla kələkbaz cindarlardır. Yəni xalq həm hökumət məmurlarının, həm də xurafatın cəngində qalıb çırpınmaqdadır. Bütün bunlar azmış kimi, cürbəcür adda bitib tükənməyən vergilər xalqın güzəranını daha da ağırlaşdırmaqdadır.

Elmi ədəbiyyatda göstəriləyi kimi, M. M. Axundovun “Ac” şeiri M. Ə. Sabirin “Tömeyi-nəhar” satirasının təsiri ilə yazılıb. Bu haqda sabirşünas professor Məmməd Məmmədov haqlı olaraq yazmışdır: “Ac şeiri Sabir satirasının təsiri altında yazılıb “Molla Nəsrəddin” səhifələrində dərc edilmiş ilk poetik nümunə sayıla bilər. Bu əsər üzərində “Tömeyi-nəhar”ın təsiri olduqca qüvvətli idi. Sonralar bəzi tədqiqatçılar tərəfindən “Ac” şeirinin hətta Sabir qələminin məhsulu kimi səciyyələndirilməsi, “Qeybi” imzasının xalq şairinə istinad verilməsi də bu iki əsər arasındakı ideya-tematik əlaqələrin sıxlığından irəli gəlmişdir” (Məmmədov, 1974, s. 37; 64, 99).

Doğrudan da, “Molla Nəsrəddin” jurnalının 14 aprel 1907-ci il tarixli 15-ci nömrəsində çap edilən “Tömeyi-nəhar” satirasında Sabir yazırdı:

Taxıl, taxıl deyib də çox çığırma zəngəzurlu tək,
Bəyin-xanın, xanın-bəyin əlində ehtikarı gör
(Sabir Mirzə Ələkbər, 2012, s. 91).

5 avqust 1907-ci ildə isə M. M. Axundov “Ac” şeirində yazırdı:

Xanın damaq vaxtıdır.
Nolub nəvayi cəngü ney.
Nə Zəngəzur fəqirini,
Nə orda ac qalanı gör (Mirəhmədov, 1988, s. 554).

Bütün bunlar M. M. Axundovun – “Qeybi”nin həm də Sabir poeziya məktəbinin nümayəndəsi olduğunu göstərir.

M. M. Axundov müsəlman əhlinin geriliyini, cahilliyini onun elmsizliyi ilə əlaqələndirir, təəssüflə bildirir ki, bu cəhət ölkədə hər cürə zülm və ədalətsizliyin tüğyan etməsinə səbəb olur; azadlıq hərəkatı Təbrizdə, ümumən İranda qanına qəltan edilib amansızlıqla yatırılır. Bütün bunlar şairin “Yazıblar” rədifli satirasında sənətkarlıqla açılıb göstərilmişdir. Məsələn, şeirdə oxuyuruq:

...Elm əhli olub rütbədə insani-mükəmməl,
Bielmliyi qeyr müsəlmanə yazıblar.
Elmin hünərin kəsb eləyib milləti-islam,
Qəflətdə yatıb qalmağı almanə yazıblar.

Ancaq sonrakı misralar müsəlmanların necə elm qazanıb, almanların isə elmsiz qalmalarını aydın göstərir. Əslində, məlum olur ki, “Öz məmləkətin elmlə abad qılanlar, ancaq bizim İrani da viranə yazıblar”. Sonra şair bu viranəliyin səbəblərini və ayrı-ayrı səhnələrini göz önündə poetik şəkildə belə təsvir edir:

Qan tökməyə Həccacla Çingiz cəfasın
Mollalarımız Təbrizə, Tehranə yazıblar
...Biçarə rəiyyətləri şahım tərəfindən,
Qultək eləyib mollalara, xanə yazıblar
Məşrutəni sidq ilə qəbul etdi ölən şah,
Azadəliyin nəfsini dövrənə yazıblar.

“Qeybi”, yəni M. M. Axundov göstərir ki, bu cür tale yazısının nəticəsi çox acınacaqlı olmuşdur. O, Səttərxan hərəkatının yatırılmasından sonra ölkədə ayrı-ayrı qanıçən xanların əməlləri haqqında yazır:

Xud Xərbübəlayə yazılan hökmi-Yezidin,
İcrasını Təbrizdə Rəhim xanə yazıblar.
Mirhaşımə Təbrizi, Şükür xanə Mərəndi,
Mirzə Həsənin hökmünü Zəncanə yazıblar.
Təbrizdə nahəqq tökülən qanları həqqə,
Məşrutə pozan zadeyi-Mərdanə yazıblar
(Mirəhmədov, 1988, s. 293).

Göründüyü kimi, Mirzə Məhəmməd müsəlmanlığın hansı “elmlərə” və necə yiyələnmələrini satirik şəkildə təsvir etmişdir. Həmin “tərəqqinin” qanlı nəticələrini isə vətəndaşlıq yangısı və ürək ağrısı ilə diqqətə çatdırmışdır.

M. M. Axundov ətalət və cəhalətin müsəlmanları zəlalətə saldığını göstərərək, bu işlərdə maraqlı və əli olanları isə tənqid etdiyi kimi, tərəqqi və inkişafı hər hansı oyanmanı, yeniliyi alqışlamışdır.

Şairin “Cavanlar” şeiri maraqlıdır. Şeirdə gənc nəslin elm və maarifə marağının artması, yeniliyin işartılarının görünməsi ilə barışa bilməyən köhnələrin şikayətləri öz əksini tapmışdır. Orada köhnəpərəst, yeniliklə öz mənafeyi naminə barışa bilməyən satirik tipin dilindən oxuyuruq (Mir Cəlal, 1946):

Gətirdi məni lap təngə bu biar cavanlar.
Vurdu sinəmə gör necə odlar cavanlar.

Sonrakı misralar bu cavanların köhnəpərəstin sinəsinə necə odlar vurduğunu, onu niyə təngə gətirdiyini, bu satirik tipin niyə və nədən təngə gəlməyinin səbəblərini belə açıb göstərir:

Keçmişdə əcəb naz ilə dövrən sürər idim,
Bimareyi-əğyar nə hörmət görər idim,
İnsanları mən aləti-ruzi bilər idim,
İndi eləyibdir günümü tar cavanlar.

Gah məktəbü, gəh mədrəseyi-tazə açarlar,
Hər mənşərəyə gündə bir əndazə açarlar,
Tainki xəlayiq oxuyub yazə, açarlar
Ki varı yox eylər, yoxu da var cavanlar.

Göründüyü kimi, köhnəpərəst özü üçün xoş keçən keçmişlərin həsrətini çəkir. Çünki o vaxtlar onun bir sözü iki olmazdı, verdiyi bütün göstərişlər, etdiyi bütün tələblər yerinə yetirilirdi. İndi isə ziyalı cavanlar peyda olublar. Onlar da insanları özünə ruzi alətinə çevirənlərin əl-ayağını hər yerdən kəsməyə başlayıblar, hər şeyi təzə açdıqları məktəb və mədrəsələrin mənfəətinə yönəldir, bizim ruzi mənbələrimizi qapayır, sözüümüzü saya salmırlar. Onu narahat edən əsas məsələlərdən biri odur ki, əvvəllər xalqı avam saxlayıb, onları soyub taladığı halda, bu cavanlar onların gözünü açmağa, xeyir və şərnlərini başa salmağa başlayıblar (Mir Cəlal, 2024, s. 392; Nağısoylu, 2010).

Nəticə

Xalqın qənimi, onun avam qalmasında maraqlı olan bu köhnəpərəstlər dərin təəssüf və yangı ilə əldən çıxan keçən günlərdə olan firavanlıqlarının bir də geri dönməyəcəyindən şikayətlənir. O, yaxşı başa düşür ki, daha xalqı əvvəlki kimi itaətdə saxlaya, onları əvvəlki kimi öz əlində “ruzi aləti” kimi vasitəyə çevirə bilməyəcək. Həmin itkilərin yangısını, bütün bunlara səbəb olan ziyalı cavanlara nifrətini belə ifadə edir:

Getdi, dəxi gəlməz bilirəm bir də o çağım
Söndürdü xəlayiq nə yaman yerdə çıraqım,
İşrətdən əlim çıxdı, dəxi yoxdu dimağım,
Gördü mənə bu fəqri səzavar cavanlar,
Bidar cavanlar!

Köhnəpərəst, hər cür yeniliyə və tərəqqiyə düşmən olan tip yenilik təmsilçisi olan gənclərə nifrət edir. Çünki onların cəmiyyətdə gətirdiyi yeni ideyalar bunun rahatlığını pozur, ruzi mənbələrini bir-bir əlindən çıxarır. O başa düşür ki, ötən günlər bir də geri dönməyəcək. Bununla belə köhnəpərəstlər, din və xurafat təmsilçiləri hələ kifayət qədər güc və nüfuza malikdirlər. Onların hökmlərinə tabe olanlar da az deyil.

Apardığımız araşdırma və təhlillərdən aydın oldu ki, Mirzə Məhəmməd Axundovun məqalə və felyetonlarında, folklor topluslarında olduğu kimi, şeirlərində də dövrün mühüm aktual problemləri qaldırılmışdır. Burada siyasi-ideoloji tənqidlər, erməni fitnəsi, onların törətdikləri qırğınlar, maarif, məktəb, təlim və tərbiyə məsələləri fəal vətəndaş, ziyalı təəssübkeşliyi ilə işıqlandırmışdır.

Tarixi mədəni irsə qayğı və diqqət, gənc nəslin tərbiyəsi, maarif və elmə yiyələnməsi məsələləri, xurafat və cəhalətin tənqidi onun şeirlərinin əsas mövzusunı təşkil edir. Həmin əsərlərdə irəli sürülən məsələlər bu gün də aktualdır.

Ədəbiyyat

1. Axundov, M. M. (2005, 21 iyul). Qəzet (şeir). "Azadlıq" qəzeti.
2. "Molla Nəsrəddin" jurnalı. (1988). I cild. Əziz Mirəhmədov. (red.). Yazıçı.
3. Məmmədov, M. (1974). M. Ə. Sabir və demokratik Azərbaycan mətbuatı. Kamran Məmmədov (red.). Elm.
4. Mirzə Ələkbər Sabir. (2012). Hophopnamə. Tərtib edən, müqəddimə və qeydlərin müəllifi Alxan Bayramoğlu (Məmmədov). Teymur Kərimli. (red.) Təhsil, 552.
5. "Molla Nəsrəddin" jurnalı. (1988). 10 cildə. I cild. Redaktoru və ön sözün müəllifi: Əziz Mirəhmədov.
6. "Molla Nəsrəddin" jurnalı. (1988). 10 cildə, I cild. Redaktoru və ön sözün müəllifi: Əziz Mirəhmədov.
7. Mir Cəlal. (1946). *Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917-ci illər)*. Dissertasiya. BDU kitabxanası.
8. Mir Cəlal. (2024). *Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917-ci illər)*. Təhsin Mütəllimov. (elmi red.) Ziya-Nurlan.
9. Nağısoylu, M. (2010). "Məclis yaraşığı" – *yumor, gülüş toplusu*. Məclis yaraşığı.

Daxil oldu: 02.08.2024

Baxışa göndərildi: 30.08.2024

Təsdiq edildi: 28.09.2024

Çap olundu: 30.10.2024